

PRILOZI TOPOGRAFIJI PRETPOVIJESNOGA I
ANTIČKOGA NASELJA NA PODRUČJU RISNA

UDK 904:711.424(497.16)*639/652"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 13. 10. 1993.
Received:

Dr. Aleksandra Faber
HR — 10000 Zagreb
Vrhovec 83

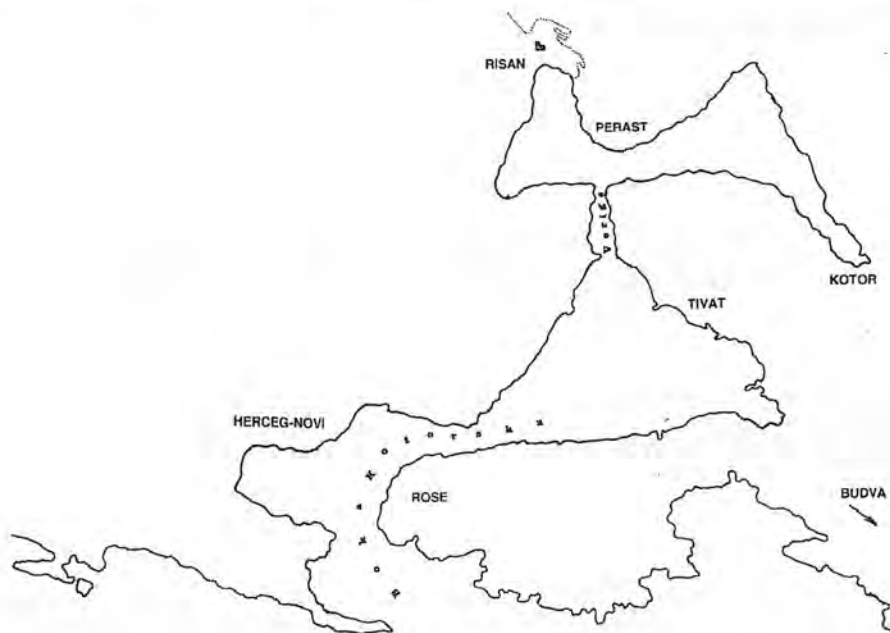
Risan, antički *Rhizon* ili *Risinium* u Boki kotorskoj, spominje se 228. godine prije Krista kao utočište ilirske kraljice Teute, nakon njezinih sukoba s Rimljanima. Moćna ilirska utvrda smještena je na lokalitetu Gradina u zapadnom dijelu današnjeg Risna. Posebna je pozornost u ovome radu posvećena topografiji antičkoga grada, obogaćena novim terenskim podacima, položajem antičkih nekropola i napose detaljima ilirskih i rimskih bedema. Obradena je i mreža putova koji su od pretpovijesti preko Risna povezivali priobalje sa zaledem, unoseći u unutrašnjost kulturne tekovine razvijenijih mediteranskih zemalja.

U izvorima iz antičkih vremena, u južnom se priobalju Jadrana spominje moćno naselje Ilira, *Rhizon*, pod rimskom vlašću spominjano i kao *Risinium*¹ čije se ruševine prostiru na sjeverozapadnom rubu današnjeg grada Risna u zaljevu Boke kotorske. Zaklonjen položaj obale u samome zaljevu kao i bogati izvori pitke vode pružali su odlične uvjete za sklanjanje ilirskog brodogradnja koje je upravo odatle, iz svojeg uporišta, zadavalo rimskim pomorcima neprilike i postavljalo prepreke, što je sve dovelo i do sloma ilirske vlasti.

S obzirom da su brodovi koji plove od otoka Krfa prema Dubrovniku i dalje duž obale upravo ovdje izloženi jakim sjevernim vjetrovima,² Bokokotorski je zaljev morao biti zapažen i korišten već daleko prije doba ilirske ta-

¹ Za razdoblje antike: EVANS 1883, 42; GARAŠANIN 1967, 28; MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1975, 25, 36; MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1978, 91; RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 185; PAROVIĆ-PEŠIKAN 1979, 277; SUIĆ 1976, 13, 35, 114.

² PELJAR 1973, 300.

Sl. 1. Karta zaljeva Boke kotorske. – Fig. 1. Map of Boka Kotorska Bay.

lasokracije.³ Na tom se dijelu jadranske obale pomorski put možda križao s kopnenim putovima kojima je tekla razmjena dobara u neolitik i u rano brončano doba. Na tom trgovačkom putu ostajali su tragovi zajedničke kulture mediteranskog svijeta, poglavito keramička i metalna roba,⁴ otkrivena u obližnjim špiljskim nalazištima Spili, Koronini i nešto udaljenijoj Crvenoj stijeni. Iz najmlađeg sloja u Crvenoj stijeni potječe takozvani “egejski” bodež koji je u brončano doba ovamo dospio vjerojatno također morskim putem.⁵

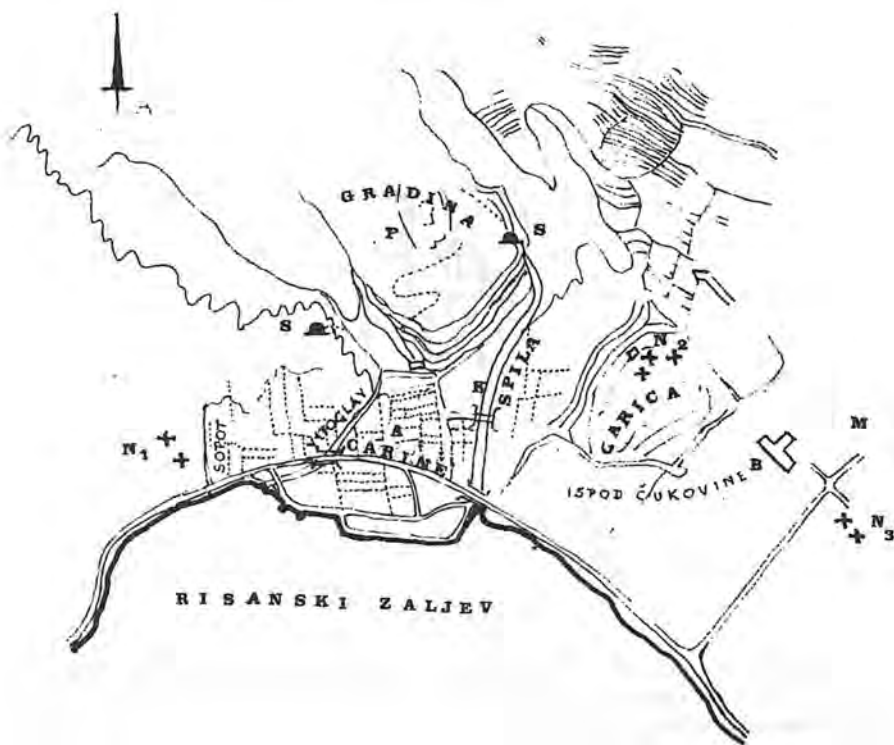
Predaja kod antičkih pisaca govori o aktivnom pomorstvu starijeg željeznog doba. Tako, primjerice, doznajemo preko Strabona da su Liburni kao vješti pomorci nadzirali plovne putove duž sjeveroistočne jadranske obale sve do otoka Krfa,⁶ ali da su ih odatle potisnuli Grci koji u Dirahiju već u 7. stoljeću

³ MARKOVIĆ 1985, 11. Za razdoblja metala: BATOVIĆ 1975, 11; FABER 1983, 385; BRUSIĆ 1970, 549.

⁴ BATOVIĆ 1979, 517; MARKOVIĆ 1985, 74.

⁵ ČOVIĆ 1983, 166. Brončanodobna nalazišta su u obližnjem Kotoru, Budvi, Petrovcu, Cavtatu. Usp. PJZ, 4, 358.

⁶ STRABON, VI,2,4; usp. SUIĆ 1969, 62; SUIĆ 1955, 273, gdje navodi i izvore koji spominju liburnsku talasokraciju; POLIBIJE, II,4, V,109; APIJAN, *Illyr.*, 8; KATIČIĆ 1970, 12.

Sl. 2. Topografska studija Risna prema zračnoj snimci: A: središte antičkog Risinija; P: pretpovijesna utvrda i ranoantička akropola; K: antička kula u koritu rijeke Spile; N1: pretpostavljena nekropola, prema Evansu; N2: ranoantički grobovi na Garici; N3: grob sa sarkofagom kod kuće Bojanić; M: vila s mozaicima; B: zgrada bolnice; S: prirodne velike špilje (A. Faber). – Fig. 2. Topographic survey of Risan on the basis of aerial photos: A: centre of Roman Risinium; P: prehistoric fort and early Roman acropolis; K: Roman tower in the bed of the river Spila; N1: necropolis suggested by Evans; N2: early Roman graves on Garica; N3: sarcophagus near Bojanić house; M: villa with mosaics; B: hospital building; S: huge natural caves (A. Faber).

prije Krista⁷ osnivaju svoju koloniju, stekavši time i nadzor nad pomorskim prometom i trgovinom u južnom dijelu Jadrana. Jesu li ta zbivanja mogla teći svojim tokom, ne zadirući u toliko važno područje Bokokotorskog zaljeva, te

⁷ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 195. Dvojni naziv te kolonije, *Epidamnos* i *Dyrrhachion*, otvara pitanje autohtonih i grčkih odnosa; usp. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 185, 189, 195. O nalazima grčke keramike na tlu Risna: EVANS 1883, 45.

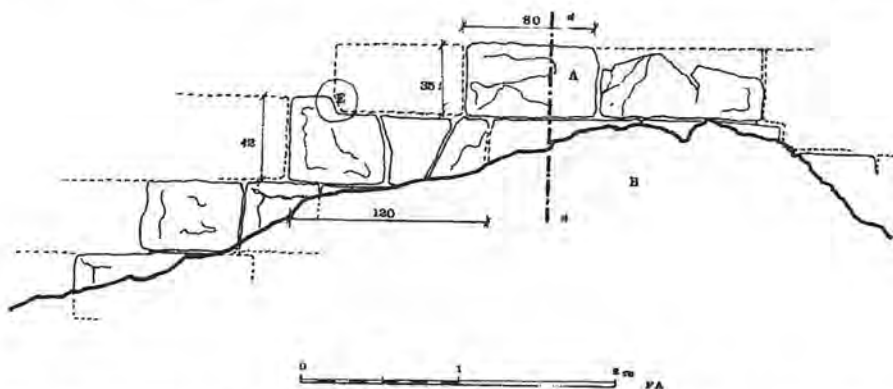

Sl. 3. Pretpovijesne, antičke i srednjovjekovne zidine na Gradini, prema Mijoviću i Kovačeviću. A: potez bedema u megalitskoj tehnici gradnje (usp. sl. 4 i 5). – Fig. 3. Prehistoric, Roman and Medieval walls on Gradina (after Mijović and Kovačević). A: portion of megalithic walls (cf. figs. 4 and 5).

u kojoj su mjeri ti ukrižani tokovi utjecali na razvoj autoktonog naselja u Risnu, pitanja su koja će se prije ili kasnije rasvijetliti zahvaljujući novim arheološkim istraživanjima.

S obzirom na sve bitne uvjete, odnosno prednosti priobalnih naselja uključenih u razgranatu trgovačku mrežu, a uz to se podrazumijevaju i dobri strateški uvjeti, nije teško zaključiti zašto su ilirski vladari u sjevernom dijelu Iliride birali upravo Risan za svoje sjedište. Kao pomorski grad, Risan je mogao imati dodire s naprednijim zemljama Sredozemlja, što se odrazilo ne samo u uzajamnoj trgovini, u kovanju vlastitog novca i u gradnji bedema po grčkom uzoru, nego je imalo odjeka i u duhovnom životu Ilira. D. Rendić-Miočević taj proces naziva grčko-ilirskom kulturnom simbiozom⁸ i u takvom svjetlu moramo tražiti i viziju predrimskog Rizona.

⁸ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 194; SUIĆ 1976, 114 navodi grčke robove kao značajne posrednike kulture kod rimskog stanovništva. Među robovima se, naime, našlo i ljudi iz kulturnih krugova Grčke koji su u rimskim (dakako i ilirskim) obiteljima imali snažan utjecaj kao odgajatelji ili su preko drugih svojih dužnosti, svojom prisutnošću prenosili kulturne tekovine Grčke.

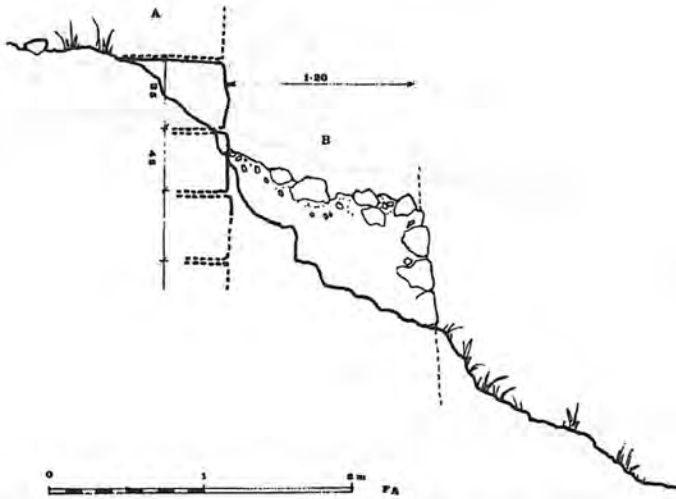
Sl. 4. Detalj ilirskog, odnosno ranoantičkog bedema na Gradini (A. Faber). – Fig. 4. Detail of Illyrian or early Roman rampart on Gradina (A. Faber).

Prema Polibijevu opisu povlačenja kraljice Teute iza rizonskih zidina nakon sukoba s Rimljanima,⁹ zaključujemo da je taj grad osim pouzdanih utvrda imao i vrlo smišljeno odabran položaj: “podalje od mora, na samoj Rizonskoj rijeci”. Teško je vjerovati da se pod Rizonskom rijekom podrazumijeva rječica Spila, jer se zapravo radi o ponornici koja ispred samoga grada izbija na površinu i nakon stotinjak metara utječe u more. Pojam rijeke kod grčkih se logografa povezivao i s morskom strujom kojom su pomorci plovili za tih dana,¹⁰ a upravo je u Kotorskom zaljevu struja vrlo jaka, a za kišnih se dana još i povećava stvarajući u tjesnacu Verige dojam prave rijeke. Taj vrlo važan ulaz u dublji dio zaljeva bio je pod vizualnom kontrolom Risna, pa nijedan brod nije mogao proći neopažen. To znači da je upravo Risan rješavao problem prevlasti u čitavom zaljevu, a sam njegov uvučeni položaj potvrđuje pripadnost autoktonom stanovništvu kojemu je pripadalo i preostalo područje u zaleđu.

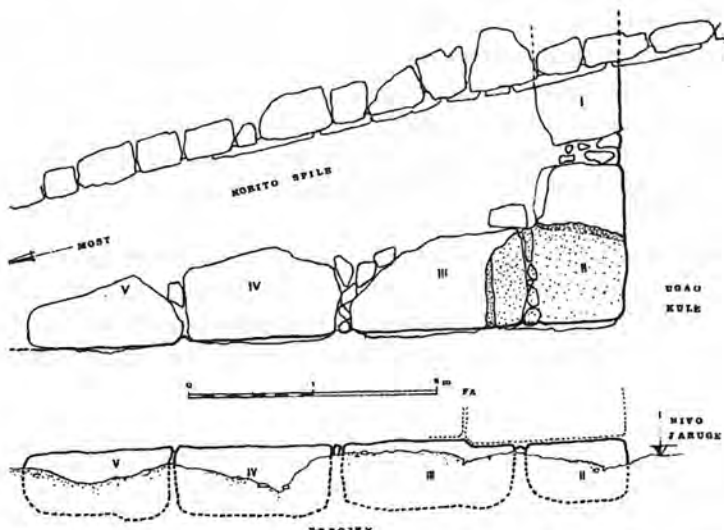
I uži smještaj pretpovijesnoga naselja u Risnu podređen je dobro promišljenim uvjetima obrane. Arheološki nalazi upućuju na zaključak da se to naselje razvilo ponajprije na istaknutom brežuljku Gradini koji se nadovezuje na strme padine brda u zapadnom dijelu zaljeva. Ovdje ga, na temelju Evan-

⁹ GARAŠANIN 1967 u slobodnom prijevodu daje Polibijev opis (POLIBIJE, II.11,16): “Kraljica se Teuta s malim brojem ljudi sklonila u gradić Risan koji je dobro zaštićen svojim položajem povučenim od mora, na samoj Rizonskoj rijeci”. Usp. ZIPPEL 1877, 52. Taj se sukob odigrao između 229. i 228. godine prije Krista; usp. GARAŠANIN 1967, 32; NIKOLANCI 1954-1957, 54.

¹⁰ KATIČIĆ 1970a, 378. O rijeci *Adria* (možda i morska struja u Jadranu) usp. literaturu navedenu kod KATIČIĆ 1970a. Rizonsku rijeku s Bokom kotorskom poistovjećuju MIJOVIĆ - KOVAČEVIĆ 1975, 130, bilj. 167; usp. POLIBIJE, II.16 (Rizonska rijeka); PTOLEMEJ, Geogr., II.16,3 (Rizonski zaljev); STRABON, VII.314 (grad Rizon). Usp. SUIĆ 1976, Dodatak II.

Sl. 5. Presjek kroz ilirski, odnosno ranoantički bedem na Gradini, uz dogradeno pojačanje bedema u vapnenoj žbuci, vjerojatno iz faze rimskog Risinija, u kasnoj antici (A. Faber). – Fig. 5. Cross-section of Illyrian or early Roman rampart on Gradina with mortar strengthening, dating probably from the late Roman period of Risinium (A. Faber).

Sl. 6. Tlocrt i presjek detalja kule u koritu rijeke Spile – donji bedemi na Carini (A. Faber). – Fig. 6. Ground plan and cross-section of the detail of the tower in the Spila riverbed, Carina (A. Faber).

sova putopisa,¹¹ smještaju M. Garašanin i P. Mijović,¹² oslanjajući se na topografsku situaciju i na ostatke utvrda koje bi mogle pripadati vremenu ilirskih dinasta.

Prostor Gradine omeđen je prirodnim preprekama koje ga čine teško pristupačnim, a to su korito rijeke Spile na istočnoj strani brežuljka te duboki jarak vododerine Poljički potok odnosno Sopot na zapadnoj strani. Južna je strana pri vrhu vrlo strma, ali se u donjem dijelu blago spušta prema moru; ondje je oveća ravna površina sprudastog nasipa koji spomenuti potoci doplavljuju u vrijeme velikih kiša. To je priobalno područje vjerojatno daleka predaja nazvala Carina. Budući da se spomenuti priobalni plato još i u današnje doba proširuje naplavinama, pogotovu u svome zapadnom dijelu, ne možemo sa sigurnošću odrediti konfiguraciju terena i liniju obale kakvi su bili u predrimsko doba. Je li možda u donjem toku rječice Spile nekada postojao zaljev koji je mogao služiti kao pristanište ili je za sklanjanje brodova bilo korišteno korito rijeke kako to pretpostavlja P. Mijović?¹³ U strateškom pogledu, Ilirima nije bio potreban neki posebni zaklon za brodove, jer se takvim smatra već čitav Risanski zaljev. Drugo je pitanje vremenskih uvjeta, odnosno sigurnosti sidrenja uz obalu te mogućnost izvlačenja brodova prilikom popravka. Takvih mjesta moglo se naći uz obalu Spile, i to s istočne strane, jer zapadna obala te riječice je, prema svemu sudeći, služila već kao međa utvrđenom gradu. Tu se, na nekoliko mjesta, javljaju sekundarno uporabljivi veliki blokovi karakteristične obrade, kakvu nalazimo kod bedema predrimskih i ranorimskih fortifikacija uz našu obalu.¹⁴ Očito je da se taj teški građevinski materijal nije dopremao iz nekog udaljenog mjesta, da bi poslužio kao učvršćenje uz korito rijeke. Slučajni jedan nalaz ujesen 1982. godine¹⁵ u koritu Spile dopunjuje i potvrđuje pretpostavke M. Garašanina i P. Mijovića. Nakon velikih kiša, odnosno jake bujice, ukazao se, naime, u dnu korita kut gradskog bedema, vjerojatno kule, na položaju udaljenom 3-5 m sjeverno od starog pješačkog mosta koji od nove škole, odnosno Carine, vodi preko Spile prema istoku.

Taj detalj bedema bio je vidljiv samo u tlorisu, i to jedva naznačenom linijom vanjskih blokova oplata. Nakon čišćenja od naplavine moglo se,

¹¹ EVANS 1884, 40, 42.

¹² GARAŠANIN 1967, 29; MIJOVIĆ - KOVAČEVIĆ 1975, 25; PAROVIĆ-PEŠIKAN 1965, 215.

¹³ MIJOVIĆ - KOVAČEVIĆ 1975, 26, 27.

¹⁴ FABER 1975, 227.

¹⁵ Prilikom autoričinog boravka u Risnu, obavljena je terenska reambulacija lokaliteta na temelju zračnog snimka i detaljnih uputa P. Mijovića, I. Pušića i J. Martinovića (vodič je bio mještaniin Miloš Bojanić). Ovdje iznešeni podaci o bedemima stoga se smatraju samo dopunom prijašnjim otkrićima — usp. EVANS 1883, 40.

međutim, zaključiti da se radi o protopovijesnoj fortifikaciji ušćavanoj *in situ*, za razliku od potpornog zida uz obalu Spile koji je većim dijelom bio građen od blokova srušenog ilirskog bedema. Linija ušćavanog izvornog bedema, odnosno kule, orijentirana je ukoso, s otklonom od 20 stupnjeva sjeveroistočno od smjera toka rijeke kojoj je regulacijom donekle bio promijenjen prvobitni tok. Širinu bedema na tome mjestu nije bilo moguće procijeniti, jer je unutrašnje lice zatrpano nasipom, ali prema situaciji vidljivoj u koritu rijeke, debljina bedema svakako prelazi 2 m. Vanjski blokovi oplate bedema vrlo su velikih dimenzija: dugački su od 1,20 do 1,40 m (visina blokova ne može se odrediti). Povezani su usuho, bez žbuke, a međusobno su učvršćeni mjestimičnim udubljenim ležajem koji se dobro uočava na samom kutu građevine (sl. 6). Fuge su s unutrašnje strane popunjene sitnim kamenom i pijeskom, a sličnog je sastava i ostala ispuna zida. Pretpostavljamo da se ovdje radi o dijelu zida koji se nalazio posve blizu temelju, jer bi inače gornji redovi zidne oplate imali pomnije izvedene okomite fuge između pojedinih blokova, kako to pratimo u većini ušćvanih detalja u ranoantičkim bedemima duž naše obale.

Ovaj smo zid pratili u duljini od 4,5 m duž korita rijeke. On očito pripada jednoj od izbočenih kula ranoantičkog "donjega grada".

Drugi položaj na kojem se uočavaju bedemi slične konstrukcije nalazi se na vrhu gradine, na zapadnoj strani maloga platoa kojim gradina završava (sl. 3). Uz nekoliko dvojbenih gromača od urušenog velikog kamenja ističe se jedan potez s prvobitno ugrađenim blokovima koji očito pripadaju vanjskom plaštu ilirskog bedema.¹⁶ Zid se proteže uz izohipsu zapadne padine posve pri vrhu gradine i može se pratiti u duljini od oko 7 m. Na mjestima su ušćavana do četiri reda blokova vanjske oplate (sl. 4 i 5). Visina redova iznosi 35-40 cm, a blokovi su dugački od 0,7 do 1,20 m. Na licu bloka primjećuje se blago ispupčenje uz jedva primjetnu obradu obrubne linije koja omogućava idealno izvođenje fuga. I tu se prati udubljenje pojedinih ležajeva (utor na koljeno) koje pridonosi čvrstoći zida. Jezgra zida slagana je usuho, ali se u bočnim reškama pojavljuje vapnena žbuka koja je u zid dospjela naknadnim pojačanjima (posve uz temelj bedema), izvedenim u vapnenoj žbuci. Taj je zid priljubljen uz ranoantički, odnosno ilirski bedem, a izveden je poput ukošenog potpornog zida kakvi se javljaju kod srednjovjekovnih fortifikacija. Tlorisnu shemu tih međusobno neovisnih poteza zidova različite tehnike gradnje, koji se pojavljuju pri vrhu gradine, nismo mogli povezati, mada P. Mijović i M. Kovačević ovdje naziru ograđeni četverokutni prostor¹⁷ koji bi mogao pripa-

¹⁶ Uz ilirsko podrijetlo stanovništva, odnosno i graditelja bedema, Garašanin se dotiče i pitanja epirskih Eakida koji su nedvojbeno bili povezani s vladarima Risna (odnosno Rhizona) — usp. GARAŠANIN 1967, 33, 34. O nalazu bedema na Gradini: MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1975, T. VII i VIII.

dati najranijoj fazi gradnje fortifikacija na Gradini. U svakom slučaju, i ovaj jedan potez zida dovoljan je za donošenje zaključaka o utvrđenoj gradini kakvih nalazimo u današnjem albanskom primorju, uz mogućnost usporedbe u urbanoj koncepciji naselja¹⁸ koje se dijeli na donji, nasebinski kompleks i na povišeni dio, akropolu. Takva je shema naselja svakako nastala po uzoru na obližnje gradove u Grčkoj, a tim je uzorima podređena i tehnika gradnje bedema. Većina autora gradnju bedema u Risnu pripisuje drugoj fazi uspona ilirskih vladara,¹⁹ no u svakom slučaju ti su bedemi već postojali u vrijeme Teutinog povlačenja nakon sukoba s Rimljanima, oko 229. godine prije Krista.

Prema M. Garašaninu²⁰ i F. Papazoglu,²¹ od prvih spomena ilirske države (od 423. prije Krista) pa do 231. prije Krista središte te države nalazilo se na jugu Albanije, da bi se nakon tog vremena podigli moć i politički ugled sjevernoilirskih gradova, te je, uz Ulcinj, Medun, Lješ i Skadar, i Risan ušao u red vodećih središta Ilira. Značenje tadašnjeg Rizona možda je bilo i veće nego što nam dosadašnja otkrića i povijesni izvori govore. Uz već poznatu kovnicu novca,²² posebno je važan i sam geografski položaj Risna koji smo istaknuli već u uvodu. Osim toga, nije bez razloga bio smišljen ni strateški potez Rima: godine 168. prije Krista, nakon mnogih prijašnjih neugodnih iskustava, Rim je uzeo Risan pod svoju zaštitu²³ i dao mu status slobodnog grada, uz povlasticu imuniteta. Te beneficije Rim nije Risnu dodijelio samo kao priznanje u svezi sa sukobom protiv ilirskog kralja Gentija (Gentije, naime, nije dobio podršku Risna²⁴), nego su očito postojali i drugi razlozi. Zahvaljujući savezu s Rimom, naime, bila je uklonjena velika opasnost po pomorski promet u tom dijelu priobalja, a Risan je tako postao čuvarom bokeljskog zaljeva, u interesu Rima. S obzirom na tu ulogu, u funkciji vjerojatno ostaju i gradski bedemi, opjevani u poznatom natpisu iz Lambeze.²⁵ U tim je stihovima zadržana tradicija o eačkom podrijetlu graditelja risanskih bedema, što otvara nova pitanja u povijesti razvoja naših priobalnih gradova, a upravo je tome M. Garašaniin posvetio svoj poseban rad.

¹⁷ MIJOVIĆ – KOVAČEVIĆ 1975, 25.

¹⁸ GARAŠANIN 1967, 29, 34.

¹⁹ MIJOVIĆ 1987, 47. O razvoju antičkih gradova u našem priobalju: SUIĆ 1976, gdje je prikupljena opsežna literatura o toj temi.

²⁰ GARAŠANIN 1967, 34.

²¹ PAPAZOGLU 1965, 143, 179; GARAŠANIN 1967, 32, 33; RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 185, 191; ZANINOVIĆ 1976, 304.

²² RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976, 190; EVANS 1883, 43 spominje srebrni novac Korinta, Dirahija i Apolonije (usp. EVANS, Numismatic Chronicle, n. s., vol. 20, 269).

²³ LIVIJE, XL.26; GARAŠANIN 1967, 28.

²⁴ GARAŠANIN 1967, 28.

²⁵ CIL VIII 2851; CIL III p. 285; GARAŠANIN 1967, 27; MIJOVIĆ – KOVAČEVIĆ 1975, 37, 38.

Razmatrajući razdoblje helenističkih utjecaja na kulturu priobalnih gradova, osvrćemo se na jedan slučajni nalaz iz Risna koji bi, nakon arheoloških provjera na terenu, mogao pridonijeti poznavanju veza našeg primorja s udaljenijim zemljama Sredozemlja. Prilikom našeg boravka u Risnu, mještаниn Miloš Bojanić iz Risna upozorio nas je na vrlo zanimljiv nalaz, uočen na svojoj parceli, 70-ak m jugoistočno od kompleksa istraženog mozaika. Prilikom kopanja temelja za jamu uz svoju kuću, građenu negdje nakon rata, M. Bojanić je otkrio sarkofag od pečene zemlje.²⁶ Prema opisu vlasnika, koji je osobno kopao jamu, možemo zaključiti da se ne radi o zabuni, to jest da nije bilo riječi o ukopu u amfori ili krovnoj opeci. Sarkofag je, navodno, bio izrađen u obliku čovjeka: imao je naznačeni zaobljeni dio kod glave i uzdužni žlijeb kod nogu. Na mjestu prsiju nalazile su se dvije ručke za dizanje poklopca sarkofaga. Taj je poklopac bio ukrašen utisnutim zvjezdolikim cvjetićima. Poklopac je imao utor koji je prianjao uz donji dio, poput kalupa za odljeve. U sarkofagu se nalazio kostur čovjeka znatnije visine. Unutrašnjost sarkofaga izgledala je kao da je bila "izlivena prema obliku čovjeka". Ugledavši ljudske kosti, nalaznik je sada već napukli sarkofag prekrpio zemljom i o nalazu obavijestio nadležne vlasti u Risnu. Budući da se nitko nije odazvao toj prijavi, vlasnik je na tome mjestu nastavio s radovima i izbetonirao jamu.

Taj poprilično vjerodostojan opis nalaza dopušta pretpostavku da je otkriven dio vjerojatno helenističke nekropole, jer bismo u to doba možda mogli smjestiti netom opisani nalaz groba. Nije možda naodmet pomisao da se tom vremenu može pripisati i grobnica pronađena unutar kompleksa mozaika²⁷ te da je nekim slučajem bila u sekundarnoj uporabi kao recipijent za vodu. U dnu te grobnice prati se ukošeno povišenje kod pretpostavljenog uzglavlja, kao što je to slučaj s grobnicama u Škripu i Cavtatu²⁸ (možda i u Visu) koje pripadaju ranoantičkom vremenu.

Oppidum civium Romanorum Risinium,²⁹ koji nastavlja živjeti unutar i uokolo prvobitnih gradskih bedema obuhvaćajući i širi teritorij plemena Ri-

²⁶ Sličnost pješčenjaka sa žučkasto pečenom pjeskovitom glinom može navesti na krivu interpretaciju, pa se ograđujemo i u pogledu kvalitete materijala od kojeg je sarkofag bio izrađen. Navod o "utisnutom" ukrasu na poklopcu mogao bi potvrditi da se ipak radi o sarkofagu načinjenom od pečene zemlje. Podaci o glinenim sarkofazima poznati su i s terena na sjevernom Jadranu, i to za "lijesove" od pečene zemlje, s polukružnim gornjim dijelom iz Jurjeva, na mjestu kamenoloma, te iz Senja, kod kupališta. Ti posljednji sarkofazi imali bi ravan pokrov i bili su četvrtastog oblika. Budući da ni ti nalazi nisu mogli biti provjereni, ne isključujemo mogućnost da se ovdje možda radilo o ukopima u grobove obložene krovnim crijepom. Sanduke od kamena, od pečene zemlje i "drvena korita" u srednjem vijeku spominje ANDRIĆ, 43.

²⁷ Grobnicu je otkopao Č. Marković. On je, kao suradnik M. Grbića, nastavio istraživati risanske mozaike. Usp. MIJOVIĆ 1987a, 98.

²⁸ FABER – NIKOLANCI 1985, 20.

²⁹ PLINIJE, N.H., III.144 navodi: *oppida civium Romanorum Rbisinium, Acruium, Butuanum, Olcinium. Rbisinon*: kod PTOLOMEJA, II.16,3; *Rucinium* kod RAVENATA, V.13. PTOLOMEJ, II.16,3 spo-

zonita, prostire se ponajprije na padinama gradine te na proširenom gradskom platou spram mora koji je vjerojatno već otprije bio omeđen već spomenutim gradskim bedemima. Tu je, na prostoru između rječice Spile i morske obale, otkopan reprezentativan antički objekt, po svoj prilici javne namjene,³⁰ s bogato ukrašenim arhitektonskim detaljima. Pretpostavlja se da ti nalazi pripadaju hramu. Gradnju jednog javnog objekta potvrđuje i natpis,³¹ a i sam toponim tog predjela, zvan Carine, upućuje na položaj naselja s posebnom tradicijom. Čitav je teren isparceliran u prilično pravilne čestice koje se terasasto penju prema strmijoj padini Gradine i nestaju već na njezinu podnožju. Tragovi pravilne parcelacije na zapadnoj su strani Carina prekinuti dubokom jarugom, vododerinom Poljički potok, gdje možemo tražiti zapadnu liniju gradskog bedema.

Ne može se zasad zaključiti je li prvobitni gradinski prostor sezao samo do podnožja brda ili je već u početku obuhvaćao čitav kasniji gradski prostor, no ipak se, s obzirom na neposrednu blizinu obale, pretpostavlja da je lokacija odabrana upravo zbog važnosti za pomorski promet. Stoga valja očekivati da je u gradinsku fortifikaciju bila uključena i luka.³²

Prostor s istočne strane rijeke Spile, gdje se grad razvija danas, u ranoantičko je doba po svoj prilici pripadao kompleksu nekropola i ostalim objektima predgrađa. Tu se, na lokalitetu Gorica (ili Garica), spominju nalazi keramičkih urni s prilozima od stakla (lakrimariji) — očigledna potvrda da se tu nalazila ranoantička nekropola. Podatak je potvrđen iskazom jednog od vlasnika zemljišta na Garici.³³ Ova se nekropola vjerojatno protezala duž puta koji je od Gradine vodio prema istoku, obuhvaćajući i grobove u neposrednoj blizini poznate zgrade s mozaicima.

Drugu nekropolu utvrdio je A. Evans³⁴ na prostoru izvan zapadnih gradskih bedema, povezujući je, s obzirom na nalaze, sa stanovništvom iliroantičkog Risna. Po svoj prilici, te su nekropole pratile lokalne prometnice, ponajviše one koje su Risan spajale sa zaledem, jer dosad još nije pronađena trasa priobalne ceste koja bi spajala Risan s Epidaurum na zapadu i Skodrom na istoku. U predrimsko doba ta je komunikacija održavana vjerojatno samo morskim putem, jer je, prema terenskim istraživanjima, glavna priobalna pro-

minje i *Rhizinon kolpos*. Preuzimanje imena naselja prema postojećim hidronimima česta je pojava kod ilirskih plemena, pa se i u svezi s pitanjem podrijetla naziva Risna može tražiti spona sa starijim nazivom za sam zaljev ili pak s obližnjom rijekom Spilom. Usp. SUIČ 1976a, 15-16.

³⁰ MIJOVIĆ 1987, 100; MIJOVIĆ – KOVAČEVIĆ 1975, 38. O pitanju municipaliteta u rimsko doba: MIJOVIĆ – KOVAČEVIĆ 1975, 36-38 i SUIČ 1976, 35, 114.

³¹ MIJOVIĆ – KOVAČEVIĆ 1975, 38.

³² MIJOVIĆ, 1987, 49.

³³ Prema riječima Save Subotića, vlasnika zemljišta na Garici.

³⁴ EVANS 1883, 44; GARAŠANIN 1967, 29.

metnica na toj trasi u rimsko doba izbjegavala obalu Boke kotorske, skrativši put trajektnom vezom na Rose, Grbalj i Budvu.³⁵ Antički *Risinium* ili *Rhizon*³⁶ bi, dakle, ostao izvan te trase, što tom važnom pomorskom gradu nije bilo ni važno. Dakako, važna je njegova veza sa zaleđem,³⁷ dokazana trasom staroga puta preko Grahova, puta koji vjerojatno vuče podrijetlo još iz vremena ilirske države. Ovim je putem Risan kao plemensko središte bio povezan sa svojim teritorijem u zaleđu, a ta se veza održala i u srednjem vijeku kao župansko područje. U prilog tradiciji i kontinuitetu risanske regije ide i činjenica da se njezine istočne međe održavaju od ilirskih vremena — tada kao plemenska međa, pa preko vladavine Rima kao administrativna granica Dalmacije, u doba Teodozija kao granica Zapadnog Rimskog Carstva te kroz srednji vijek kao regionalna međa.³⁸ Ta je tradicija očito bila podržavana etničkim kontinuitetom u tom, s geografskog gledišta prilično izoliranom, jadranskom prostoru. Poduprta tim činjenicama, pretpostavka o važnosti risanskih fortifikacija, opjevanih u stihovima iz Lambeze,³⁹ još je bliža stvarnosti, a nova bi arheološka istraživanja, poglavito u Risnu, zasigurno osvijetlila poneki važan detalj iz ilirsko-grčkih i kasnijih autoktono-rimskih odnosa.

Osvrnimo se na kraju na jedno zanimljivo zapažanje P. Mijovića koje se odnosi na izgradnju gradova Crnogorskog primorja. On posebice ističe da se rimskoj planimetriji u Budvi, Kotoru, Risnu, a pogotovu u Ulcinju nameće postojeće stanje urbanog tkiva, kao što je i na tlu Istre tloris autoktone gradine zadržao kontinuitet preko rimskih do naših vremena.⁴⁰ Ta pojava u urbanom tkivu naselja potvrđuje u jednu ruku tradiciju autoktonih oblika života koju nisu potisnuli ni Rim ni kasniji osvajači koji su s prekidima vladali tim dijelom jadranskog priobalja.

³⁵ PAROVIĆ-PEŠIKAN 1974, 68.

³⁶ MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1975, 130 pretpostavljaju dvije trase putova kroz Risan, ali im dosad još nisu pronađene potvrde na terenu.

³⁷ O skraćivanju puta trajektnom vezom: PAROVIĆ-PEŠIKAN 1974, 68; MIJOVIĆ 1987b, 126.

³⁸ O prometnim vezama Risna sa zaleđem u predrimsko i u rimsko doba: PAROVIĆ-PEŠIKAN 1974, 68. Ista autorica uspoređuje i današnji toponim Ridane (prema Strabonovu *Ridzon*, VII.314). Kao analogiju navodimo srodnu pojavu s arheološkog lokaliteta Jurjevo kod Senja (antička *Lapsia*), poviše kojeg visoko u brdu, već na putu prema Oltarima, postoji toponim Lopci (*Lopsi?*).

³⁹ Usp. bilj. 25. Tekst spomenutog natpisa glasi: *Moenia qui Risinni, Aeciae qui collis arcem / Delmatiae nostri, publice Lar populi, / Sancte Medaure domi et sancte hic (...)*: CIL VIII 2851 (usp. CIL III p. 258). Ti stihovi, u prijevodu M. Garašanina, glase ovako: "Ti koji nastanjuješ eačke zidove Risinija, tvrđave u Dalmaciji, sveopći Laru našeg naroda, ti koji si poštovan kako u domovini tako i ovdje, Medaure (...)" (GARAŠANIN 1967, 27); EVANS 1883, 40-41.

⁴⁰ MIJOVIĆ 1987, 53.

LITERATURA

- ANDRIĆ 1991
BATOVIĆ 1975
- BATOVIĆ 1979
BRUŠIĆ 1970
- ČOVIĆ 1983
- EVANS 1883
- FABER 1975
- FABER 1983
- FABER — NIKOLANCI 1985
- GARAŠANIN 1967
- KATIČIĆ 1970
- KATIČIĆ 1970a
- MARKOVIĆ 1985
MIJOVIĆ 1987
- MIJOVIĆ 1987a
- MIJOVIĆ 1987b
- MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1975
- MIJOVIĆ — KOVAČEVIĆ 1978
- NIKOLANCI 1954-1957
- PAPAZOGLU 1965
- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1965
- J. Andrić, *Studia ethnologica*, 3, (Zagreb).
Š. Batović, *Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro, Jadranska obala u protohistoriji*, 11-93 (Zagreb).
Š. Batović, *Jadranska zona*, PJZ, 2, 473-634.
Z. Brusić, *Problemi plovidbe Jadranom u prethistoriji i antici*, Pomorski zbornik, 8, (Zadar).
B. Čović, *Regionalne grupe ranog brončanog doba*, PJZ, 4, 114-190.
A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum* (Westminster).
A. Faber, *Prilog kronologiji fortifikacija u primorskom Iliriku, Jadranska obala u protohistoriji*, 227-246 (Zagreb).
A. Faber, *Griechische Seewege und Hafen an der Nordadriatischen Küste*, Actes du VIIe Congres de la F. I. E. C., vol. I (Budapest).
A. Faber — M. Nikolanci, *Škrip na otoku Braču, Prilozi Odjela za arheologiju Centra za povijesne znanosti*, 2, 1-38 (Zagreb).
M. Garašanin, *Moenia Aeacia*, *Starinar*, 17(1966.), 27-36 (Beograd).
R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, GCBI ANUBiH, 7/5, 71-132.
R. Katičić, *Illyricus fluvius, Adriatica praehistorica et antiqua*, 385-392 (Zagreb).
Č. Marković, *Neolit Crne Gore* (Beograd).
P. Mijović, *O nekim pitanjima naše paleogeneze i urbanogeneze*, *Kultura Crne Gore* (Titograd).
P. Mijović, *Podni mozaici u Crnoj Gori*, *Kultura Crne Gore* (Titograd).
P. Mijović, *Nekoliko opažanja o rekonstrukciji antičkih i kasnoantičkih puteva kroz Crnu Goru*, *Kultura Crne Gore* (Titograd).
P. Mijović — M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori* (Beograd — Ulcinj).
P. Mijović — M. Kovačević, *Podni mozaici u Crnoj Gori*, *Mat. SADJ*, 18, (Bitola).
M. Nikolanci, *Pharos, Rimljani i Polibije*, VAHD, 56-59/2 (Antidoron), 52-59.
F. Papazoglu, *Les origines et la destinée de l'État illyrien. Illyrii proprie dicti*, *Historia*, 14/2, (Wiesbaden) (usp. GCBI, 5/3, 1967, 123-144).
M. Parović-Pešikan, *Novi arheološki nalazi u okolini Tivta*, *Starinar*, 13-14 (1962-1963), 211-217 (Beograd).

- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1974 M. Parović-Pešikan, Rimski put Risinium — Salthua, Starinar, 23 (1972), 63-71 (Beograd).
- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1979 M. Parović-Pešikan, Povodom knjige Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori Pavla Mijovića i Mirka Kovačevića, Starinar, 28-29 (1977-1978), 19-67 (Beograd).
- PELJAR 1973 Peljar I. — Jadransko more — Istočna obala (Hidrografski institut, Split).
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1976 D. Rendić-Miočević, Grci i Iliri na istočnom Jadranu u svjetlu numizmatičkih izvora, Jadranska obala u protohistoriji, 185-197 (Zagreb).
- SUIĆ 1955 M. Suić, Granice Liburnije kroz stoljeća, RIJAZUZd, 2, 273-296.
- SUIĆ 1969 M. Suić, Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici, RIJAZUZd, 16-17, 61-104.
- SUIĆ 1976 M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu (Zagreb).
- SUIĆ 1976a M. Suić, Lukanov Iader (IV.405) — rijeka Jadro ili grad Zadar?, Diadora, 8 (1975), 5-28.
- ZANINOVIĆ 1976 M. Zaninović, Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu, Jadranska obala u protohistoriji, 301-307 (Zagreb).
- ZIPPEL 1877 G. Zippel, Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus (Leipzig).

Summary

CONTRIBUTIONS TO THE TOPOGRAPHY OF PREHISTORIC AND ROMAN SETTLEMENT AT RISAN

In Boka Kotorska bay on the eastern coast of the Adriatic, Illyrian rulers built the mighty fort of Rhizon. It is mentioned in historical sources describing the dispute between the Illyrians and Romans in 228 BC when the Illyrian queen Teuta, after her defeat, withdrew behind the walls of Risan (Polyb. 2.11.16). Most probably the fort was built on the foundations of an earlier trading centre of the autochthonous Illyrians who traded with Liburnian seamen. Their trading area extended from northern Kvarner to Corfu, but by 500 BC this area, however, was taken over by the Greeks who expanded their trading interests in this area and colonised the Adriatic islands. Contacts with more developed countries brought the inhabitants of Risan the benefits of Greek civilization. This is seen in the city walls and in the whole urbanistic concept of the settlement, as well as in the minting of Risan coinage.

From the time of Illyrian rule (after 231 BC) the walls of Risan defined an area between two natural boundaries: the river Spila and the stream Poljica. In the north the walls encompassed a raised acropolis on Glavica hill, while in the south the walls reached the site of Carine on the seashore and most probably included part of the harbour. As early as 168 BC this settlement was placed under the protection of Rome and no doubt this explains why the walls remained undamaged during the Roman period. They are mentio-

ned in a Roman verse from Lambaesis as *moenia Aeacia* (the inscription is dated to the second half of the second century AD).

The findings of earlier researches (A. Evans, M. Garašanin, P. Mijović, M. Kovačević, M. Parović Pešikan and others) are supplemented by the author's plan of the early Roman walls, the study of the topography of the Roman settlement on the basis of aerial photographs, and various data from the cemetery, especially the find of a sarcophagus made of fired clay which could have belonged to the Hellenistic period. Roads from Risan connected the city with the interior of the Illyrian state whereas the communication with other coastal settlements was maintained by sea routes confirmed by historical sources which name Risan as a pirate nest. Continuity of the autochthonous inhabitants of the Risanite tribe during the Roman and mediaeval periods can be confirmed on the basis of the boundaries of its territory as well as by the name which the settlement bears to this day.